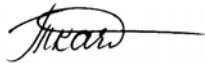

ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

ТКАЧОВА ЮЛІЯ МІРЧЕСЛАВІВНА

УДК 141.3:167/168

**КОМУНІКАТИВНА ПРИРОДА
ГУМАНІТАРНО-НАУКОВОГО ЗНАННЯ**

Спеціальність 09.00.09 – філософія науки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор філософських наук, доцент
Рупташ Ольга Василівна, доцент
кафедри філософії Чернівецького
національного університету імені
Юрія Федьковича МОН України.

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук, професор
Ратніков Володимир Сазонович,
професор кафедри філософії Вінницького
національного технічного університету
МОН України;

кандидат філософських наук, доцент
Горбатюк Тарас Віталійович,
доцент кафедри філософії Національного
університету біоресурсів і природо-
користування МОН України.

Захист відбудеться *24 червня 2016 року о 14 год.* на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.161.01 в Інституті філософії імені Г. С. Сковороди НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Трохосвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Трохосвятительська, 4.

Автореферат розіслано “__” *травня 2016 р.*

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор філософських наук

Т. В. Гардашук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена трансформаційними процесами як в українському суспільстві, так і структурною реорганізацією науки й освіти, які відбуваються на тлі зростання ролі технологічних новацій у науковій діяльності, передусім глобалізації, інформатизації, віртуалізації простору наукової комунікації тощо. Роль ефективної комунікації між науковцями, філософами, громадськими організаціями та активістами є однією з ключових в ефективному здійсненні процесів функціонування науки в суспільстві. Питання комунікації в науковому середовищі та науковців із суспільством актуалізуються у зв'язку з нагальною потребою реформування науки й освіти в Україні та входженням їх у європейське та світове наукове середовище (В. Кузнецов).

Плюралістичність думок і підходів до організації наукової та практичної діяльності, окреслення можливих сценаріїв виходу з кризових ситуацій, глобальних проблем людства вимагають розв'язання проблеми раціональних підстав успішної комунікації.

Наука за своєю природою – комунікативне явище, її життєдіяльність забезпечується науковою університетською та академічною спільнотами, обміном науковою інформацією в наукових виданнях, під час конференцій, симпозіумів та особистого спілкування вчених. У комунікації вбачається потужний евристичний потенціал для досягнення нових горизонтів мислення та наукової діяльності, оформлення, легітимації та поширення наукового знання, досягнення порозуміння, трансляції світоглядних, ціннісних, методологічних настанов тощо.

Тема комунікації є провідною у філософії останніх десятиліть. Стале зацікавлення цим феноменом виявляють і фахівці в різних галузях гуманітарного знання, які досліджують соціокультурні, лінгвістичні, логічні, етичні, естетичні та інші аспекти науки.

Увага до феномену комунікації – характерна ознака західної філософії ХХ століття, яку Ю. Мельвіль назвав «комунологічною тенденцією». Комунологічне знання містить у собі феноменологію слова, тексту, цінності, спілкування, діалогу, культури, символу. Комунікація проголошується універсальним надбанням людства й універсальною реальністю суспільного існування. Різноманітні методи і підходи до дослідження комунікації в межах філософських і наукових теорій, кількість яких з року в рік зростає, часто не

узгоджені між собою. Тому очевидно, що комунікація й досі залишається найбільш «загадковим» і складним для вивчення явищем не лише в галузі філософії науки, а й у всій гуманітарній царині. Звідси постає потреба в історико-філософській рефлексії, ґрунтовному аналізі та виявленні універсальних комунікативних стратегій, які довели свою значущість у гуманітарних науках, що дозволить сформувати цілісне бачення природи комунікативного феномену, його роль і значення в гуманітарному пізнанні.

Проблематика сучасної філософії науки загалом і гуманітарних наук зокрема істотно зумовлена сталим інтересом до комунікативної природи пізнавальної діяльності людини, евристичний потенціал якої актуалізується в сучасній науці та в її методологічній самосвідомості, зокрема у процесі трансформації цінностей, віртуалізації комунікативного наукового простору тощо.

Стан наукового опрацювання проблеми. Незважаючи на те, що комунікація як одна зі специфічних характеристик людського буття цікавила філософів ще з давнини, у фокус уваги вона потрапила у ХХ столітті. Зокрема *антропологічний* аспект цього феномену досліджували М. Бубер, Г.-Г. Гадамер, М. Гайдегер, *культурологічний* – М. Бахтін, *лінгвістичний* – Дж. Остін, Дж. Сьорль, *соціологічний* – Н. Луман, М. Маклюен та ін.

Філософські *аспекти комунікативного процесу пізнання* були предметом уваги ще у філософії Сократа й Аристотеля. В епоху Середньовіччя особливо актуальним стало вивчення *етичного аспекту* комунікації (Августин, Тертуліан), яке отримує своє продовження в добу Відродження та Нового часу. Започатковуються дослідження *логічного аспекту* комунікації (Ф. Бекон, Р. Декарт та ін.). Г. Ляйбніц запропонував проект *універсальної мови наукової комунікації*, розроблений на основі математичної чи символічної логіки. У герменевтичній філософії завдяки працям Ф. Шляєрмахера та В. Дильтея увага зміщується на *семантичний аспект* комунікації.

Особливої популярності тема комунікації набула у працях філософів і науковців у другій половині ХХ століття, продовжуючи тенденції, закладені в концепціях Б. Расела, Л. Вітгенштайна, Ф. де Сосюра, Ч. Моріса, М. Бубера та ін. Поступово формується інформаційний підхід, пов'язаний з іменами Г. Д. Ласвела, Н. Вінера, Т. Н'юкомба, Дж. Гербнера та ін.

Поняття *наукової комунікації* як різновиду соціальної взаємодії представлено у працях М. Полані, П. Бурд'є, Т. Куна, Б. Латура, Р. Харре. Норми наукової співпраці та етос ученого

розроблялися Р. Мертоном. Про значення комунікації у філософії та науці замислювалися представники німецького екзистенціалізму та феноменології (К. Ясперс, М. Гайдегер, Е. Гусерль). Згодом комунікативна проблематика визріла у новий напрям – комунікативну філософію, започаткувавши трансцендентально-прагматичний вектор розвитку теорій гуманітарних і соціальних наук (К.-О. Апель, Ю. Габермас, Д. Бьолер, В. Кульман).

Вивченню комунікативних процесів у наукових дослідженнях присвячені праці українських вчених. Зокрема, доктор філософських наук, професор А. Єрмоленко досліджує комунікативну філософію, враховуючи проблематику наукового пізнання та функціонування науки в суспільстві, здійснює переклади праць В. Гьосле, Д. Бьолера, Г. Йонаса, К. М. Маєр-Абіха, які стали корифеями практичної філософії, етики дискурсу тощо. Починаючи з 1987 року, в центрі уваги автора – етичні складники комунікативного процесу, соціальної етики та екології. У 2014 році побачила світ монографія О. Ведрова, присвячена епістемологічним та етичним засадам соціальних наук з погляду філософії комунікації, в якій автор презентував знання про суспільство в контексті парадигми філософії комунікації. Суттєвий внесок у розробку комунікативної проблематики зробили українські філософи Є. Бистрицький, О. Висоцька, В. Добривечір, Н. Поліщук, Л. Ситніченко та ін. Творчість Ю. Габермаса досліджували Н. Бусова, А. Єрмоленко, О. Соболев, М. Тур.

Одними з перших дослідження *комунікації в науці* розпочали російські науковці Е. Мирський та В. Садовський. М. Каган аналізує поняття спілкування та комунікації, визначаючи їх як особливі категорії філософії науки, що мають важливе міждисциплінарне значення і забезпечують стійкі зв'язки між системами.

Сучасні тенденції *наукової комунікації* висвітлювали А. Антоновський, Б. Бачковські, Л. Броннікова, О. Видрін, О. Висоцька, М. Вендланд, П. Галковські, Г. Гутнер, М. Домарадцкі, І. Касавін, І. Ключанов, Л. Кищенко, Е. Кульчицькі, І. Мальковська, Б. Марков, А. Марюхін, С. Песіна, М. Соболева, А. Соколов, Н. Федорова, В. Фурс, Є. Чубукова.

Проблему *інтерсуб'єктивності та розуміння* у філософії науки досліджували А. Залужна, В. Знаков, Г. Гнатишак, А. Огурцов, В. Розанов, Я. Слінін, Н. Смирнова.

Діалогічний вимір гуманітарного знання досліджували М. Злочевська, Л. Озадовська, Л. Шашкова.

Ціннісні виміри комунікації окреслено у працях Ю. Баумана, В. Дем'янкової, А. Назарчука, Ю. Плетнікової, М. Поповича, Б. Поршнева, В. Петрова. Поряд із цим ціннісний потенціал науки вивчали Е. Агацці, Т. Гардашук, О. Генісаретський, М. Кисельов, В. Крисаченко, В. Лук'янець, М. Марчук, Л. Озадовська, В. Ратніков, О. Рупташ та ін. *Методологічні складники комунікації* досліджували В. Буданов, О. Видрін, І. Михайлов, Г. Щедровицький. Взаємозв'язок комунікативних і культурних тенденцій сучасної науки вивчали А. Антоновський, О. Берегова, Е. Ліч, Є. Миролюбенко.

Семіотичним вимірам пізнання та комунікації присвячені праці А. Леонт'єва, А. Нестерова, В. Розіна, В. Руднєва. *Лінгвістичні виміри комунікації* досліджували Н. Автономова, К. Ажеж, Н. Алефіренко, В. Бібіхін, В. Глебкін, Є. Зарецька, Б. Марков, Ю. Рождественський, М. Соболева, Б. Успенський. *Комунікативний підхід у психології* аналізували В. Барабанщиков, І. Зимня, В. Знаков, В. Кабрін, А. Леонт'єв, В. Медінцев, В. Морозов, А. Ситніков.

Про особливе значення комунікації в інформаційному суспільстві писали Д. Белл, Р. Генон, Т. Горбатюк, І. Касавін, В. Онопрієнко, П. Плюто, О. Скиба, Ю. Селіванов, П. Сорокін, Е. Тофлер.

Дослідженням комунікативної раціональності займались Н. Автономова, А. Алхасов, В. Гьосле, І. Касавін, Б. Марков, В. Марчук, А. Павленко, В. Порус, Е. Режабек, Дж. Сьорль, В. Фурс.

Незважаючи на значну кількість публікацій, присвячених темі комунікації в гуманітарних науках, дослідженням цього феномену, на нашу думку, не вистачає структурної єдності. Крім того, й досі без адекватної поняттєвої артикуляції залишається поняття «комунікативна парадигма». Водночас спостерігається суттєва перевага досліджень, присвячених етичній, прикладній сфері використання комунікативного знання, на відміну від досліджень, присвячених феномену наукової комунікації, брак яких відчувається в сучасних філософсько-наукових джерелах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (протокол № 3 від 28 лютого 2013 року). Вона пов'язана з науково-дослідними темами кафедри філософії: «Гуманітарно-наукова парадигма знання в контексті філософсько-методологічного дискурсу» (номер державної реєстрації 0110U000284) та «Комунікативні засади постнекласичної

гуманітарної методології» (номер державної реєстрації 0115U002230).

Мета дисертаційного дослідження полягає у розкритті сутності комунікативної природи гуманітарно-наукового знання в контексті сучасної філософії та методології науки.

Для досягнення поставленої мети визначаються такі дослідницькі **завдання**:

- з'ясувати ідейно-теоретичні та культурно-історичні передумови, сутність і різновиди комунікативних процесів у сфері наукового пізнання;

- виявити засади комунікативного підходу до аналізу розвитку науки та окреслити його специфічні риси;

- проаналізувати основні етапи становлення та характеристики комунікативного повороту в гуманітарних науках;

- дослідити передумови формування комунікативної парадигми та її методологічні перспективи у сфері сучасної філософії та методології науки;

- розкрити механізми комунікативної взаємодії у процесі наукового пізнання в контексті становлення філософії гуманітарних наук;

- проаналізувати ціннісні характеристики новітнього комунікативного простору в науці та перспективи його розвитку.

Об'єкт дослідження – філософські, теоретичні та методологічні підвалини гуманітарно-наукового знання.

Предмет – сутність і характеристики комунікативної природи гуманітарно-наукового знання.

Методи дослідження підпорядковані темі, плану та завданням. Зважаючи на міждисциплінарний статус проблеми комунікації, виникає потреба синтезу не лише ідей, понять і категорій, а й відповідних методів дослідження, напрацьованих у філософії та гуманітарних науках, дотичних до об'єкта дослідження – соціології, політології, лінгвістики, семіотики, соціальної психології, педагогіки та ін.

У дисертаційній роботі використано як філософські (діалектичний, синергетичний, аналітичний тощо), так і загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, моделювання тощо) та спеціально-наукові (історичний, компаративний) методи і підходи. Зокрема, завдяки історичному методу простежено генезу наукової комунікації, а залучаючи аналітичний і компаративний методи, було здійснено огляд літератури, присвяченої дослідженню цього феномену.

Діалектичний метод розкриває єдність і суперечності механізмів комунікативного процесу. Синергетичний підхід дозволив поглянути на комунікацію як на складну, відкриту, здатну до самоорганізації систему, яка характеризує інформаційне суспільство та сучасний етап розвитку науки.

З метою всебічного дослідження природи і потенціалу комунікації в науці й отримання результатів, які претендують на наукову новизну, широко використовувалися принципи історизму, об'єктивності та доповнюваності.

Наукова новизна дисертації полягає в комплексному дослідженні різноманітних виявів комунікативної природи сучасного гуманітарно-наукового знання на засадах парадигмального та міждисциплінарного підходів, у результаті чого виявлено поліфонічність і полідисциплінарність поняття комунікації, його евристичний, епістемологічний та аксіологічний потенціал у формуванні наукового знання.

Дисертантом отримано результати, які містять елементи наукової новизни і виносяться на захист:

вперше:

– простежено шлях модифікації постановки проблеми комунікації від традиції трансцендентальної філософії свідомості з постулюванням ідеї методологічного індивідуалізму до появи окремих теоретичних концепцій феномену комунікації, а згодом і становлення комунікативної проблематики як цілісної наукової програми, в якій комунікація постає неодмінним чинником розвитку наукового знання та наукової діяльності;

– виявлено основні концептуальні та методологічні настанови герменевтики, феноменології, діалогізму, етики дискурсу тощо в дослідженнях комунікативних феноменів та їхніх конотацій у науковому пізнанні, які виявляють себе як механізми конструювання знання про світ (розуміння, інтерпретація, діалог, інтертекстуальність, інтерсуб'єктивність, науковий дискурс тощо);

– розкрито причини та передумови здійснення комунікативного повороту, який, в апелівському розумінні, розділив історію філософії на докомунікативну та комунікативну добу, його історичний вплив на розвиток філософії ХХ–ХХІ ст. загалом і філософію науки зокрема; ці причини полягають у конкретизації провідного значення мови у процесах наукової діяльності, визнання її атрибутивною компонентою рефлексивних практик, свідомості, апріорним чинником пізнання, а також у відмові від гомогенних, соліпсичних, монологічних настанов у

науці та актуалізації філософських поглядів пізнього Л. Вітгенштайна, герменевтики Г.-Г. Гадамера, феноменології життєсвіту А. Шюца та ін.;

– на основі комплексного аналізу універсальних комунікативних стратегій, досліджуваних у лінгвістичній, психологічній, педагогічній, соціологічній та інших гуманітарних науках, окреслено стратегії конструктивізму, обґрунтування пізнання, розуміння, інтерпретації, аргументації тощо, які постають складниками сучасної методології та філософії науки;

уточнено:

– розуміння поняття парадигми в історико-філософській традиції, зокрема крізь призму її комунікативних вимірів і понять «спільнота вчених» та «комунікативне товариство», що дає підстави визначити парадигму не лише як плід колективної пізнавальної діяльності, а і як результат комунікації наукової спільноти, спрямований на її інтеграцію та консолідацію шляхом дотримання епістемологічних та етичних стандартів і норм, постульованих у результаті досягнення консенсусу учасниками наукового дискурсу;

– значення основних форм комунікації – діалогічної та дискурсивної, що реалізуються в сучасній науці відповідно до своїх специфічних рис: діалог характеризується довільною формою, акцентуацією на змісті повідомлень, процесах розуміння та інтерпретації, тоді як дискурс підпорядковується визнаним правилам оформлення та аргументації, де форма домінує над змістом, надаючи повідомленням зв'язності, логічної послідовності тощо; водночас обидві форми враховують позицію Іншого, характеризуються інтенціональністю та інтерсуб'єктивністю, що зумовлює актуальність їхньої реалізації в комунікативних практиках. Комунікативна філософія, на відміну від інших філософських напрямів, акцентує увагу на спрямованості дискурсу до досягнення консенсусу шляхом раціональної аргументації та обґрунтування, що робить його найбільш придатним для опису комунікації в науковій спільноті;

набуло подальшого розвитку:

– визначення ціннісних характеристик комунікативної парадигми, що враховує їхню трансформацію та кореляцію під впливом сучасних викликів інформаційного суспільства та подальшої віртуалізації наукового комунікативного дискурсу (поєднання критичної налаштованості й орієнтації на консенсус; дотримання раціональних процедур і толерантність до думки

Іншого; цінність новизни і повноти аргументації, обґрунтування; паритет інформативності й евристичної потужності нового знання; свободи і відповідальності вченого тощо).

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів полягає у розширенні сфери досліджень філософії та методології гуманітарних наук з урахуванням методологічного потенціалу комунікативної парадигми та окресленні шляхів його ефективної реалізації у процесах інтеграції природничих і гуманітарних наук, а також дослідженні проектів загальнонаукової методології. Отримані результати і висновки можуть використовуватись у педагогічному процесі та практичній філософії. Результати роботи будуть корисними під час підготовки та викладання навчальних курсів і спецкурсів з філософії та методології науки, аксіології знання, етики науки тощо, організації наукових досліджень і проектної діяльності.

Особистий внесок дисертанта. Дисертація є самостійним дослідженням, викладеним у наукових публікаціях. Висновки та положення наукової новизни сформульовані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні результати і висновки дисертаційного дослідження обговорювалися на теоретичних семінарах і засіданнях кафедри філософії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Вони апробовані на всеукраїнських і міжнародних наукових конференціях: «Гуманізм. Людина. Пам'ять» (Дрогобич, 2012); «Питання сучасної науки і освіти» (Київ, 2013); «Фрагментація наукових досліджень: перспективи та проблеми» (Київ, 2013); «Гуманітарно-наукове знання: розмаїття парадигм» (Чернівці, 2013); «Гуманізм. Людина. Особистість» (Дрогобич, 2014); «Міждисциплінарність як тенденція сучасної науки» (Донецьк, 2014); «Сучасні виклики для суспільних наук в умовах глобалізації» (Львів, 2015); «Гуманітарно-наукове знання: дисциплінарні матриці» (Чернівці, 2015).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження висвітлено в шести наукових статтях, опублікованих в українських фахових виданнях з філософії та зарубіжних журналах.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які містять шість підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 201 сторінка, з яких 175 основного тексту. Список літератури налічує 240 джерел.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У «Вступі» обґрунтовано актуальність теми дисертації, показано стан її наукової розробки, визначено об'єкт і предмет дослідження, сформульовано мету та завдання. Висвітлено методологічні засади дослідження, наукову новизну, теоретичне та практичне значення отриманих результатів.

Перший розділ «**Парадигмальні виміри комунікативного підходу у філософії та методології науки**» присвячено з'ясуванню можливостей використання комунікативного підходу в гуманітарно-наукових дослідженнях, виявленню історико-філософської презентації феномену комунікації в науці.

У підрозділі *1.1. «Комунікативний поворот у філософії та методології наукового пізнання»* розкривається зміст поняття «комунікація» у філософсько-наукових концепціях. Проаналізовано витоки комунікативної проблематики в епістемології І. Канта, феноменології Е. Гусерля та прагматичній концепції істини Ч. Пірса, які знайшли своє продовження у трактуванні епістемологічних аспектів комунікації в сучасній філософії науки.

Проаналізовано різноманітні зміни вектору розвитку гуманітарно-наукового знання ХХ століття, які сучасними науковцями визначені як поворотні (антропологічний, прагматичний, лінгвістичний, комунікативний повороти), що змістили акцент дослідження з філософії буття та свідомості до мови, а згодом – до комунікації, перехід від класичної проблематики онтологічно-гносеологічного характеру до соціально-теоретичних і філософсько-практичних складників знання (І. Інішев). Обґрунтовано тезу, що лінгвістичний поворот, пов'язаний з філософською концепцією «мовних ігор» Людвіга Вітгенштайна, проголосив мову ключовим атрибутом свідомості, апріорним чинником пізнання (М. Соболева), а також актуалізував роль смислу та значення в науці. Використовуючи історичний підхід, проаналізовано вплив філософських поглядів Л. Вітгенштайна, Е. Гусерля, М. Гайдегера, К.-О. Апеля, Ю. Габермаса та інших на хід наукової думки у напрямі становлення комунікативної проблематики наукового знання та формування комунікативної парадигми як інтегративного складника системи міждисциплінарних досліджень у філософії науки.

У підрозділі 1.2. **«Вихідні засади комунікативної парадигми та можливості її імплементації у філософії науки»** досліджується парадигмальний підхід до вивчення феномену комунікації. На противагу усталеним поглядам з приводу ефективності моделі розвитку науки Т. Куна винятково щодо природничих наук, обстоюється думка про те, що цей підхід є дієвим саме в гуманітарній царині, зважаючи на залученість суб'єкта у процес пізнання, значущість інтерпретації, осмислення в гуманітарних дослідженнях, широке обговорення парадигм. Поняття «парадигма» Т. Куна окреслене не лише як певний загально визнаний взірець для розв'язання завдань-головоломок, а й чинник об'єднання науковців у спільноту. Комунікативності у цьому процесі відведена провідна роль забезпечення міжособистісного спілкування, залучення досягнень попередників, схвалення чи відхилення нових методів дослідження, стилю мислення, типу раціональності, досягнення консенсусу чи індоктринації, постановки нових проблем тощо. З метою поглиблення розуміння механізмів комунікації в науковій спільноті та розкриття антропологічного аспекту парадигмальної науки проаналізовано поняття: «наукова спільнота» (Т. Кун), «мисленнєвий колектив» (Л. Флек) тощо.

З'ясовано, що поряд із поняттям «комунікативна парадигма» в наукових дослідженнях умов проведення успішної комунікації задля досягнення бажаної мети часто, як подібні за значенням, вживаються поняття: «комунікативно-прагматична» (З. Комарова), «антропоцентрична» (І. Наваренко), «парадигма комунікативної філософії» (Н. Петрук). Найбільшого поширення термін «комунікативна парадигма» набув у філософії, лінгвістиці, психології та педагогіці.

Другий розділ **«Еволюція гуманітарної методології в контексті комунікативного дискурсу»** спрямований на дослідження гуманітарних підходів до вивчення комунікації та визначення ефективного комунікативно-методологічного інструментарію сучасної науки.

У підрозділі 2.1. **«Методологічні можливості комунікативної парадигми наукового знання»** на основі дисциплінарного підходу до визначення комунікації в гуманітарних науках, запропонованого Н. Баранец, здійснено порівняльний аналіз

наукознавчого, соціологічного, соціально-філософського, психологічного, антропологічного, лінгвістичного, структуралістського підходів до дослідження комунікації в науці. Розкрито потенціал ідеї діалогічності у сфері методології гуманітарних наук, її розвиток і трансформації у філософських розвідках, присвячених поняттям дискурсу, дискурс-аналізу, дискурсивних практик.

Встановлено, що методологія наукового знання зазнала значних перетворень, які так чи так пов'язані із залученням комунікативної компоненти. У філософії та методології науки на передній план вийшли питання взаємодії членів наукової спільноти, комунікація постала неодмінним засобом продукування нового знання, використання формалізованої мови, переймання досвіду та головних ціннісно-нормативних настанов. Актуалізація комунікативної проблематики спричинила тематичне зрушення в гуманітарних науках. Зокрема, у соціально-філософському знанні комунікація постає визначальним чинником суспільних трансформацій. У психологічній науці дослідження комунікації вибудовуються в тісному зв'язку з дослідженнями психіки, загострюючи увагу науковців на спостереженнях за поведінкою людини в актах комунікації та психічними реакціями, які при цьому виникають. У лінгвістичній царині зацікавлення феноменом комунікації розкриває нові аспекти вивчення мовної діяльності, сприяє утвердженню методологічної настанови, спрямованої на розв'язання актуальних проблем науки за допомогою аналізу значення слова. Така тенденція XIX–XX століть стала головним мотивом до еволюції гуманітарної методології, визначаючи комунікативно-методологічний вектор розвитку гуманітарно-наукового знання.

На передній край виходить поняття дискурсу як одного з ключових методологічних інструментів гуманітаристики. Дискурс постає нелінійною формою організації мовної комунікації, в якій порозуміння досягається завдяки усвідомленню та оцінці Я з боку Іншого, а Іншого – з боку Я. Це довершена форма комунікації, яка забезпечує достеменність, усезагальність і очевидність знання (А. Єрмоленко). Значення теорії дискурсу в розвитку філософії науки та її головне завдання полягають у розробці лінгвістичних методів дослідження науки в усьому розмаїтті її виявів: аналіз

мови науки, її семантики, прагматики; вивчення наукового співтовариства як мовної спільноти; розкриття наукового дискурсу як мережі комунікацій тощо. З розуміння значення дискурс-аналізу як синтезу методик і способів інтерпретації текстів, мовленнєвої діяльності виникає потреба в залученні дискурсу в контексти наукових комунікацій, що постає одним з важливих завдань філософії науки.

Не менш важливою постає методологія діалогічності, репрезентована парадигмою діалогу – універсальним підходом, який забезпечує розкриття фундаментальних проблем і суперечностей, подолання хибних уявлень та оман, а в подальшому – й актуалізацію низки питань, пов'язаних із розумінням та інтерпретацією складних наукових проблем і подекуди руйнуванням стереотипів наукового світогляду крізь призму діалогу.

У підрозділі 2.2. *«Гуманітарно-наукова методологія в епістемно-комунікативному просторі»* проаналізовано сучасний стан гуманітарних наук, виявлено характеристики кризи в гуманітаристиці, пов'язані передусім із плюралізмом методологічних підходів, надмірним захопленням історичними та критичними складниками процесу продукування нового знання. Окреслено шляхи розв'язання зазначених проблем, які полягають, зокрема, в інноваційних і проєктивних потенціях дискурсивних і діалогічних практик. Це дозволяє прогнозувати їхню практично-комунікативну ефективність. Розкривається зміст поняття інтерпретації як наукового методу комунікативних досліджень і поняття «case-study» як міждисциплінарного методу дослідження, показано їхній взаємозв'язок на сучасному етапі розвитку гуманітарного знання. Охарактеризовано наративний метод, який через поняття наративу надає текстового та смислового оформлення результатам діяльності вченого.

Третій розділ *«Ціннісні характеристики комунікативного простору сучасної науки»* репрезентує дослідження ціннісних вимірів, аксіологічних орієнтацій гуманітарних наук у контексті активного поширення інноваційно-інформаційних технологій.

У підрозділі 3.1. *«Трансформація норм, ідеалів і цінностей в інформаційному суспільстві»* досліджуються процеси змін в аксіосфері науки під впливом загальних соціокультурних

тенденцій, зокрема зростання ролі інформації, переосмислення її сутності, значення в різних царинах суспільного життя та формування на цих засадах інформаційного суспільства. Окреслено аксіологічні виміри поняття наукової раціональності та зміни, яких воно зазнає, зокрема під впливом вчення Ю. Габермаса про комунікативну раціональність, забезпечуючи продукування нового знання, методів, підходів, оформлених у результаті консенсусу, в якому комунікація трактується як конструктивний діалог.

З'ясовано значення комунікації, яка забезпечує функцію транслявання, обґрунтування, аргументації та інституалізації теорій, методів тощо у процесі конституювання ідеалів і норм наукового пізнання.

У підрозділі 3.2. *«Віртуалізація комунікативного дискурсу і перспективи гуманітаристики»* висвітлюється сутність поняття віртуальності, його трансформації в історико-філософській ретроспективі. Аналізується явище віртуальної реальності, яка постає як «окремий універсум», «стихійна мережева структура» та «інформаційно-комунікативний простір» (О. Астаф'єва). Досліджуються процедури глобального світового комунікування в мережі Інтернет. Охарактеризовано явище тотального поширення інформаційно-мережевих технологій, назване «дигітальною революцією» (українські вчені Г. Почепцов, Т. Кравченко), або «цифровою революцією», чи «цифровим поворотом» (польські вчені А. Радомський, П. Целінські, Р. Бомба). Здійснено аналіз їхнього впливу на гуманітарні науки, який виявляється, зокрема, в актуалізації колективної роботи над дослідницькими проектами, створенні таких нових форм діяльності науковців, як краудсорсинг (англ. – crowdsourcing), медіалаби (англ. – medialabs) тощо.

За підсумками виконаного дисертаційного дослідження зроблено такі **висновки**:

1. Концептуальні характеристики комунікації в науці актуалізовані у ХХ столітті під впливом антропологічного й лінгвістичного поворотів, які сприяли розширенню комунікативної проблематики. З'ясовано, що «комунікативний поворот» відбувся із завершенням лінгвістичного повороту, спричинивши перегляд фундаментальних засад філософії та методології науки і спонукавши до утвердження комунікативної парадигми у сфері

наукових досліджень. Ця парадигма постає нелінійною складною системою, витканою з міждисциплінарних переплетень, яка активно застосовується у психології, лінгвістиці, соціології та інших гуманітарних науках.

2. Поняття «парадигма» – одне з найпродуктивніших для з'ясування предмету суперечок, причин виникнення суперечливих поглядів, пояснень і пошуку порозуміння між прибічниками різних наукових шкіл і традицій. Парадигма впливає на формування світогляду вченого, є певним «еталоном» дослідницького процесу, забезпечує можливість діалогу наукових спільнот. Зміна парадигм призводить до революційних проривів у науці, забезпечує мотивацію до перегляду фундаментальних правил і теорій. З поняттям парадигми в кунівському розумінні тісно пов'язане поняття «спільнота» як соціокомунікативний феномен, спрямований на досягнення консенсусу, а в подальшому – на формування нової парадигми та її розвиток. Наукова спільнота як суб'єкт пізнання об'єднує в собі функції інтеграції, конвенційності, утвердження, прийняття чи спростування нових концепцій, теорій, парадигм. Без підтримки належного рівня комунікації в науковій спільноті подальше існування науки опинилося б під загрозою.

3. Дослідження методологічних можливостей комунікативної програми гуманітарних наук виявило, що в ході еволюції гуманітарної методології визріло кілька ключових стратегій, тісно пов'язаних з дисциплінарними матрицями гуманітаристики. Наукознавчий підхід до комунікації визначає її ключову, функціональну роль у структурі та організації науково-пізнавального процесу. Соціологічний підхід концептуалізує поняття смислу, символу, життя, життєсвіту, розуміння тощо (притаманних традиції феноменології), залучаючи комунікативність як засіб розв'язання соціальних проблем. Соціально-філософський підхід до розуміння комунікації розширює методологічну ниву цієї проблематики через залучення понять «інформація», «повідомлення», «система», «суспільство». Він також імпліцитно присутній у визначенні об'єктивності, адекватності та нормативності знання. Психологічна наука пропонує поглянути на комунікацію як на складний міждисциплінарний феномен, дослідженням якого наразі активно займається когнітивістика. Психологічний підхід передбачає

розкриття сутності онтогенетичного та філогенетичного складників комунікації, кооперативного мислення, спільного знання, перцепції комунікації тощо. Антропологічний підхід розкриває у комунікативному процесі глибинні людські якості, апелюючи до людської, духовної природи науковця й акцентуючи особливу увагу на ключових для гуманітаристики поняттях: «екзистенція», «Інший», «діалог», «порозуміння», «діалогічне мислення», «смысл», «текст» тощо. Лінгвістичний підхід пропонує досліджувати комунікацію в тісному взаємозв'язку з мовою, пізнанням, мисленням. Пройшовши шлях від семантичної до прагматичної проблематики в аналізі висловлювань, філологічна наука займається вивченням інтенціонального змісту повідомлень, перформативних висловлювань, ментальних сфер. Особливо популярним стає поняття дискурсу, набуваючи статусу полідисциплінарного і формуючи осереддя провідної гуманітарної методології.

Зазначені підходи розширюють теоретико-методологічні координати конституювання комунікативної парадигми, суголосні міждисциплінарним і плюралістичним тенденціям філософії науки XXI століття, водночас викликаючи потребу у виявленні підстав дисциплінарної визначеності, подолання еkleктичності та методологічної дифузії.

4. Сучасна гуманітарно-наукова методологія активно абсорбує основні тенденції та поняття методології гуманітарних наук, які були розкриті ще в XIX–XX століттях, вдосконалюючи їх задля ефективного використання сучасною наукою. Зокрема, йдеться про метод герменевтичного кола та інтерпретативний метод, тісно пов'язані з поняттями пояснення, розуміння, інтерпретації, які згодом у філософії К.-О. Апеля реінкарнували через залучення понять «комунікативна спільнота», «трансцендентальна прагматика» тощо. Не менш важливе значення відведене ідеї конструктивізму як методологічної програми філософії науки, яка репрезентує науку як спосіб конструювання особливої реальності через комунікативні зв'язки всередині наукової спільноти, що конгруентне поняттю знання. Дієвими методологічними програмами, ефективними завдяки комунікативному виміру знання в сучасній науці, стають case-study, наративний метод, прагматичний метод.

5. Комунікація постає феноменом, який фіксує трансформації ціннісних орієнтацій наукових спільнот, зміну парадигм,

дослідницьких програм, а також системою, що відображає соціально-історичні зміни в науці та культурі загалом. Під впливом інтенсивного запровадження інформаційних технологій система наукових комунікацій змінює свою структуру, що знайшло своє відображення у цифровій революції (цифровому повороті). З'являються нові форми комунікації в науці – краудсорсинг, медіалаби, візуалізація, змінюється статус друкованих наукових видань, з'являються Інтернет-журнали, стираються національні межі між науковими спільнотами, змінюються канони викладу та презентації знань в інформаційно-комунікативних технологіях, що призводить до перегляду основних настанов освітньої та наукової діяльності.

6. Віртуальна реальність, реалізована у комунікативному просторі через міжособистісні взаємодії, дає поштовх до виникнення нових моральних викликів і перетворень у суспільстві. У віртуальному світі особливо вразливою стає цінність знання та інформації, раціональності та об'єктивності, що можуть спричинити як позитивні зрушення в поступі людства, так і стати джерелом виникнення нових глобальних проблем і небезпек. Тому варто досліджувати інноваційні процеси в розвитку науково-технічного знання, спровоковані інформатизацією та медіатизацією суспільства, залучаючи «матриці» комунікативної парадигми, сформованої в гуманітарних науках, задля подолання кризових явищ, пов'язаних із перспективою подальшого існування соціуму та науки зокрема.

СПИСОК ПРАЦЬ АВТОРА, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. *Ткачова Ю.* Становлення та перспективи розвитку комунікативної парадигми у філософії / Юлія Ткачова // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Чернівці : Рута, 2012. – Вип. 638-639. Філософія. – С. 96–100.

2. *Ткачова Ю.* Комунікативні виміри філософського дискурсу ХХ століття / Юлія Ткачова // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Чернівці : Рута, 2014. – Вип. 706-707. Філософія. – С. 47–51.

3. *Ткачова Ю.* Ціннісно-комунікативні характеристики науки в умовах інформаційного суспільства / Ю. Ткачова // Гілея : наук. вісник : зб. наук. праць. – К. : ПП «Видавництво Гілея», 2014. – Вип. 86 (7). – С. 215–218.

4. *Ткачова Ю.* Комунікативна раціональність у сучасному науковому дискурсі / Ю. Ткачова // Актуальні проблеми філософії та соціології : науково-практичний журнал. – Одеса : 2015. – Вип. 4. – С. 131–135.

5. *Ткачова Ю.* Лінгвістичний поворот як передумова формування комунікативної проблематики / Ю. Ткачова // Гілея : наук. вісник : зб. наук. праць. – К. : ПП «Видавництво Гілея», 2015. – Вип. 96 (№5). – С. 276–279.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав з напрямку, з якого підготовлено дисертацію:

6. *Tkachova Yuliya.* Paradigm Basis of Scientific Communication / Yuliya Tkachova // Austrian Journal of Humanities and Social Sciences. – Vienna, 2015. – №1-2. – С. 186–188.

Тези та матеріали наукових конференцій:

7. *Ткачова Ю.* Особливості становлення комунікативної парадигми / Ю. Ткачова // Гуманізм. Людина. Пам'ять : Матеріали 24-х Міжнародних людинознавчих філософських читань. – Дрогобич, 2012. – С. 171–173.

8. *Ткачова Ю.* Комунікативний дискурс крізь призму віртуалізації / Ю. Ткачова // Міжнародна конференція «Фрагментація наукових досліджень: перспективи та проблеми». – К., 2013. – С. 50–51.

9. *Ткачова Ю.* Дискурс та його комунікативні виміри у філософській доктрині Мішеля Фуко / Ю. Ткачова // Международная конференция «Междисциплинарность как тенденция современной науки». – Донецк, 2014. – С. 58–56.

10. *Ткачова Ю.* Методологічний потенціал комунікативної парадигми наукового знання / Ю. Ткачова // Гуманітарно-наукове знання: розмаїття парадигм. Матеріали Міжнародної наукової конференції, 14-15 жовтня 1013 р. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. – С. 48–50.

11. *Ткачова Ю.* Комунікативний конструктивізм в епістемології / Ю. Ткачова // Гуманізм. Людина. Особистість: Матеріали 26-х міжнародних людинознавчих філософських

читань. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2014. – С. 252–254.

12. *Ткачова Ю.* Комунікативні виміри філософії К.О.Апеля / Ю.Ткачова // «Сучасні виклики для суспільних наук в умовах глобалізації» : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Львів : ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2015. – С. 43–45.

13. *Ткачова Ю.* Комунікативні горизонти гуманітарних наук XIX–XX століть / Ю.Ткачова // Гуманітарно-наукове знання: дисциплінарні матриці : Матеріали міжнар. наук. конф. 9-10 жовтня 2015 р. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. – С. 166–168.

АНОТАЦІЯ

Ткачова Ю.М. Комунікативна природа гуманітарно-наукового знання. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.09 – філософія науки. Інститут філософії імені Г.С. Сковороди. – Київ, 2016.

Дисертація присвячена дослідженню комунікативного потенціалу гуманітарно-наукового знання, ідейно-теоретичним і культурно-історичним передумовам формування комунікативних процесів у пізнанні. Виявлено концептуальні характеристики комунікації в науці, які були актуалізовані під впливом антропологічного, прагматичного, лінгвістичного поворотів XX століття. Розкрито сутність ідей діалогічності, дискурсивності в гуманітарному знанні як визначальних у подоланні кризових явищ гуманітаристики, пов'язаних зі структурною реорганізацією науки, плюралістичністю підходів та відсутністю єдиного методологічного інструментарію. Компонентами комунікативної методології науки визначено метод інтерпретації, наративний метод, метод case-studies, які постають дієвими інструментами в забезпеченні не лише міждисциплінарності науки, а й ефективності наукової діяльності загалом. Досліджено сутність і значення для гуманітарних наук «цифрового повороту», який сприяв трансформації форм комунікації сучасної науки у сферу візуалізації, краудсорсингу тощо, в яких чільне місце посідають наукові спільноти.

Ключові слова: комунікація, парадигма, комунікативний поворот, гуманітарні науки, філософія науки, гуманітарно-наукове знання.

АННОТАЦИЯ

Ткачова Ю.М. Коммуникативная природа гуманитарно-научного знания. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.09 – философия науки. Институт философии имени Г. С. Сковороды. – Киев, 2016.

Диссертация посвящена исследованию коммуникативного потенциала гуманитарно-научного знания, идейно-теоретическим и культурно-историческим предпосылкам коммуникативных процессов в познании. Обоснована идея о применимости модели науки Т. Куна не только в естественных науках, но и в гуманитарных. Парадигма рассматривается как основание коммуникации ученых в сообществе, которое разделяет её теоретические и методологические установки.

Обнаружены концептуальные характеристики коммуникации в науке, которые были актуализированы под влиянием антропологического, прагматического, лингвистического поворотов XX века. Проанализировано современное состояние гуманитаристики и очерчены характерные признаки назревающих кризисных явлений в методологии гуманитарных наук. Намечены возможные пути их преодоления, связанные с ориентациями на практическую эффективность, раскрытие инновационных и проективных возможностей гуманитарных исследований.

Раскрыто суть идей диалогичности, дискурсивности в гуманитарном знании как определяющих преодоление кризисных явлений гуманитаристики, связанных со структурной реорганизацией науки, плюралистичностью подходов и отсутствием единого методологического инструментария в гуманитарных областях. Элементами коммуникативной методологии в науке определены метод интерпретации, нарративный метод, метод case-studies, которые представляются рабочими инструментами в обеспечении не только междисциплинарности науки, но и эффективности научной деятельности в целом. Исследованы суть и значение для гуманитарных наук «цифрового поворота», способствовавшего трансформации форм коммуникации современной науки в сферу визуализации, краудсорсинга, главное место в которых отведено научным сообществам.

Ключевые слова: коммуникация, парадигма, коммуникативный поворот, гуманитарные науки, философия науки, гуманитарно-научное знание.

ABSTRACT

Tkachova Y.M. Communicative Nature of the Humanities Knowledge. – Manuscript.

Dissertation for a Candidate degree in Philosophy in speciality 09.00.09 – Philosophy of Science. – H. S. Skovoroda Institute of Philosophy, the National Academy of Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2016.

Dissertation is devoted to the study of communicative potential of humanitarian knowledge, ideological, theoretical, cultural and historical context of communication processes in cognition. It is proved that Kuhn's model of science can be applied not the only to the natural sciences, but also to the humanities. Paradigm is considered to be the basis of communication between scientists in the scientific community, which shares the theoretical and methodological prescriptions.

The conceptual characteristics of communication in science that have been updated under the influence of the anthropological, pragmatic, linguistic turn of the twentieth century were analyzed. The current state of the humanities and features of crisis are outlined. Possible ways to overcome them, which are associated with orientation to practical efficiency, innovation and opening opportunities of the humanities, are represented.

The essence of the idea of dialogue and discourse in the humanities is denoted in determining how to overcome the crisis of the humanities, which is associated with the structural reorganization of the science, pluralistic approaches and the lack of common methodological tools in humanitarian areas. The methodological component of communication in science is defined by method of interpretation, narrative method, case-studies, which are presented as working tools to ensure not only the interdisciplinary science, but also the efficiency of scientific activity as a whole. It is investigated the nature and importance of the "digital turn" for the humanities and its contribution to the transformation of modern forms of communication into the field of visualization, crowdsourcing etc., in which the main place is devoted to the scientific communities.

Keywords: communication, paradigm, communicative turn, the humanities, philosophy of science, knowledge of the humanities.

Підписано до друку 17.05.2016. Формат 60 x 84/16.
Папір офсетний. Друк різнографічний. Ум.-друк. арк. 0,9.
Обл.-вид. арк. 0,9. Тираж 100. Зам. А-006п.
Видавництво та друкарня Чернівецького національного університету
58002, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №891 від 08.04.2002 р.